

М.ВЕГЕШ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В 1938-1939 РОКАХ: ЕВОЛЮЦІЯ ОЦІНОК

Дослідженню історії Карпатської України присвячені ряд монографій і статей вітчизняних істориків. Видані в 50-80-ті роки, вони зображували захисників Карпатської України на чолі з президентом А.Волошиним лише чорними фарбами, а національно-визвольний рух у краї - як антинародну діяльність закарпатських націоналістів, як спробу політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу в свої руки. Саме в такому руслі написані праці С.М.Білака, Б.І.Співака, Д.М.Буковича¹. Радянський історик С.М.Білак прийшов до висновку, що Українське Національне Об'єднання, яке очолював Ф.Ревай, «як і всяка буржуазно-націоналістична партія, аж ніяк не виражало інтересів трудящих мас», а його програма «була наскрізь просякнута людиноне-нависницькою ідеологією буржуазного націоналізму в економічному, політичному і культурному житті, спрямована проти Радянської Союзу»². Дослідник твердив, що тільки закарпатські комуністи, «озброєні марксистсько-ленінською теорією, згуртували навколо себе прогресивні сили для боротьби за свободу під прапором антифашистського народного фронту»³. Таке твердження є псевдонауковим і не відповідає історичній правді. Внутрішньополітична діяльність уряду Карпатської України зображувалася як така, що цілком проникнута «всілякими обмеженнями й терором»⁴. На думку Д.Буковича, результати виборів до Сойму Карпатської України «були явно фальсифіковані»⁵. У фондах Державного архіву Закарпатської області відсутні документи, на підставі яких можна було б зробити подібні висновки. Усні й опубліковані спогади очевидців тих подій свідчать про протилежне.

Історія Карпатської України подавалася у спотвореному вигляді і в колективних монографіях радянських вчених. Для авторів праці «Шляхом до щастя» підтримка Карпатської України світовою громадськістю розцінювалася як втручання у справи краю імперіалістичної реакції⁶. Автори названої книги переконували, що «народ вірив комуністам, ішов за ними», а «трудящі засуджували зрадницьку діяльність націоналістів»⁷. У такому ж дусі дають характеристику Карпатської України автори багатотомної «Истории Украинской ССР». Вони твердять, що головною метою Карпатської Січі було «посилення терору проти трудящих», а уряд краю був маріонетковим і сепаратистським⁸. Архівні документи переконують, що Карпатська Січ, навпаки, була створена для захисту Закарпаття від внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Незважаючи на псевдонауковість таких висновків, автори «Историографии истории Украинской ССР» дійшли висновку, що «в дослідженнях радянських істориків на основі конкретного матеріалу викриваються прислужництво українських буржуазно-націоналістичних організацій іноземним державам»⁹. Аналогічна оцінка працям радянських істориків про Карпатську Україну дається в роботах ужгородських істориків¹⁰. Вони твердили, що «радянські історики створили ґрунтовні праці, в яких досліджується «еволюція» виникнення на Закарпатті буржуазно-націоналістичних партій всіх мастей від їх зародження до ганебного кінця»¹¹.

Отже, для праць радянських істориків були характерні заполітизованість і односторонній підхід до дослідження історії Карпатської України. Намагаючись із своїх вузькокласових позицій проаналізувати події 1938-1939 років у краї, вони нерідко замовчували, а часто-густо фальсифікували історичні документи. Ігнорувалися здобутки зарубіжної історичної науки. Негативним був і той факт, що у післявоєнний період не з'явилося жодного дослідження соціально-економічного розвитку Карпатської України.

Тільки на початку 90-х років з'явилися більш-менш об'єктивні дослідження з історії Карпатської України. Їх автори намагалися по-новому оцінити події кінця 30-х років, доводячи їх певну історичну закономірність. Проте навіть тоді, коли більшість дослідників оцінювала політичну діяльність А.Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В.Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці¹².

Серед сучасних досліджень історії Карпатської України заслуговує на увагу монографія М.Болдижара «Закарпаття між двома світовими війнами», в якій з об'єктивних позицій дається характеристика соціально-економічного і політичного розвитку Карпатської України наприкінці 30-х років. Автор вперше в історичній літературі зробив аналіз народногосподарських можливостей краю, висвітлив внутрішньополітичне становище Карпатської України. Вагоме місце в праці М.Болдижара займають питання про роль і місце карпатоукраїнської еміграції в житті краю. Дослідник відзначав, що українська діаспора у США і Канаді неоднозначно віднеслася до політики, яку вів уряд, очолюваний А.Волошином¹³. Протилежної точки зору приримуються автори колективної праці «Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків»: «...загарбання угорськими фашистськими військами в березні 1939 р. Закарпатської України викликало велике занепокоєння канадських українців»¹⁴. Однак необхідно погодитися з М.Болдижаром, що серед багатьох громадсько-політичних організацій української діаспори було чимало про-

тивників А.Волошина. Будучи прихильниками режиму А.Бродія, вони відкрито заявили протест з приводу відставки його уряду.

М.Болдижар вперше дав характеристику багатогранної діяльності А.Волошина, значну увагу приділив розвитку демократичних процесів у краї. Аналізуючи розгортання політичних подій 1938-1939 років у Карпатській Україні, вчений зробив висновок, що «вони розгорталися надзвичайно швидко і бурхливо. У боротьбі за надання давно обіцяної автономії особливу активність проявили політичні партії «руського» та «українського» напрямів, і ця боротьба завершилася певними позитивними наслідками: такої автономії було досягнуто»¹⁵. Такий висновок автора слід розцінювати як зовсім новий підхід до вивчення політичних сил, які спричинилися до здобуття краєм автономних прав. Якщо радянська історіографія приписувала цю перемогу виключно закарпатським комуністам, то зарубіжна - місцевим націоналістам на чолі з А.Волошином. Обидва вищеназвані твердження не можуть вважатися достовірними, а є неповними і односторонніми.

Однак у дослідженнях М.Болдижара трапляються певні суперечності. Аналізуючи результати виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 року, дослідник пише, що вони «пройшли на задовільному рівні» і їх наслідки «можна вважати достовірними»¹⁶. В іншому місці цей же автор робить протилежний висновок: «Вибори до Союму Карпатської України... були проведені з цілим рядом юридичних порушень, а їх результати - фальсифіковані»¹⁷.

Політичний розвиток Карпатської України знайшов своє відображення в історико-популярному нарисі та в посібнику для середньої школи¹⁸. Поряд з новими архівними документами, автори цих праць широко використали опубліковані і неопубліковані спогади учасників подій та матеріали української преси кінця 30-х років.

Окремих питань історії Карпатської України торкалися В.Худанич, В.Боднар, В.Лемак, В.Зілгалов, Г.Божук, В.Ганчин, Б.Якимович, В.Задорожний та ін.¹⁹ У центрі уваги названих дослідників знаходилися збройні сили Карпатської України, процеси демократизації суспільного життя в краї, робилася спроба з'ясувати кількість жертв захисників Карпатської України тощо. Ряд досліджень присвячені окремим політичним і військовим діячам, рядовим захисникам краю - А.Волошину, М.Брашайку, М.Колодзінському, Ф.Тацинцю, О.Блестіву, В.Гренджі-Донському²⁰.

Національно-визвольна боротьба закарпатських українців знайшла всебічну підтримку українців Галичини, які першими прийшли їм на поміч. Цій проблемі присвячено ряд публікацій²¹. В них проаналізовано масові нелегальні переходи польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами з Галичини, відношення до них поль-

ського, чеського і карпатоукраїнського урядів, показано роль ОУН у формуванні загонів Карпатської Січі. На основі різноманітних джерельних матеріалів доводиться героїзм українців Галичини і членів ОУН.

Необхідно відзначити, що історія Карпатської України була суперечливою і неоднозначною, тому і сучасні вітчизняні дослідники не притримуються спільної думки. На сьогоднішній день існує ряд питань історії Карпатської України, які необхідно віднести до дискусійних. До таких належать: події 13-14 березня 1939 року, тобто бої між карпатськими січовиками і чеським військом; мотиви орієнтації уряду А.Волошина на Німеччину; певне згорання демократичних процесів урядом Карпатської України; роль ОУН в подіях кінця 30-х років у Закарпатті; спроби державного перевороту проти уряду А.Волошина. Можливо, опрацювання нових архівних документів, передусім зарубіжних, дасть змогу сучасним вітчизняним дослідникам історії Карпатської України наблизитися до істини.

Вагомий внесок у дослідження історії Карпатської України зробили зарубіжні вчені. Хоча більшість їх праць має переважно мемуарний характер, однак у них використано велику кількість джерел, не відомих вітчизняним історикам. Для ряду цих праць характерна певна ідеалізація подій, в яких автори брали безпосередню участь. Однак ми не маємо права не враховувати той факт, що «лише там можна було писати вільно»²².

Особливо великий і цінний джерельний матеріал міститься в працях відомого канадського вченого, уродженця Закарпаття, П.Стерча²³. Хоча головна увага зверталася ним на висвітлення міжнародного становища Карпатської України, однак П.Стерчо детально проаналізував внутрішньо-політичний розвиток краю, зокрема, руйнівний вплив на нього безперервних нападів угорських і польських терористів, яскраво описав захист молоді країни від військ агресора, доводячи, що репресії проти її захисників були грубим порушенням міжнародних правових норм. Автор наводить поіменний список загиблих оборонців краю, великий статистичний матеріал, окремі документи. Недоліком праць П.Стерча є ігнорування соціально-економічних проблем, а без їх аналізу неможливо з'ясувати економічні і політичні можливості Карпатської України. Незважаючи на цей суттєвий недолік, праці П.Стерча внесли вагомий вклад у дослідження історії Карпатської України. Тому не можна погодитися з твердженням уже згадуваної «Историографии истории Украинской ССР», що його публікації були покликані применшити роль трудящих мас краю у визвольній боротьбі²⁴. На нашу думку, дослідник, навпаки, дещо навіть перебільшив їх роль.

Перші об'єктивні дослідження, присвячені діяльності президента Карпатської України А.Волошина, з'явилися теж на Заході. Серед великої кількості праць про нього необхідно виділити книгу А.Штефана і статтю В.Маркуся²⁵. Названі автори прослідкували етапи життя А.Волошина - педагога, вченого, політичного діяча, показали його значне місце в історії Закарпаття ХХ століття. В.Маркусь справедливо писав, що «в подіях державної організації Карпатської України Волошин став центральною постаттю», а «його великі заслуги у всіх ділянках життя дали підставу до того, що його ще за життя названо «батьком українського відродження на Закарпатті»²⁶. Загальну характеристику Карпатської України та її президента дав відомий словацький дослідник І.Ванат²⁷.

Великий фактичний матеріал міститься у щоденнику і спогадах відомого українського поета і письменника, редактора урядової газети «Нова свобода» В.Гренджі-Донського²⁸. Щоденник поета «Щастя і горе Карпатської України» детально знайомить з розвитком політичних подій в краї з жовтня 1938 року до липня 1939 року. Знаходячись у концентраційному таборі, автор записав сотні свідчень очевидців і учасників подій про варварські знущання угорських окупантів над захисниками і мирними жителями краю. Заслужують на увагу спогади активних учасників подій 1938-1939 років у Закарпатті С.Ключурака, С.Росохи, В.Бірчака, С.Пугача, Ю.Химинця, А.Штефана, В.Шаңдора, Й.Сарвадія та інших²⁹. Необхідно констатувати, що названі автори доповнюють один одного, хоча з приводу цілого ряду проблем займають протилежні позиції.

Значна увага в працях зарубіжних дослідників і учасників подій приділялася ролі ОУН у розвитку політичних подій в краї. З цього приводу слід назвати праці М.Капустянського, Д.Андрієвського, А.Мельника, З.Книша, М.Бажанського, Ю.Пундика та інших³⁰. Ці дослідження дали змогу побачити в членах ОУН не тільки організаторів Карпатської Січі, а перш за все зв'язкових між Карпатською Україною і українською діаспорою у США, Канаді, країнах Європи. Автори праць про ОУН спробували вказати не тільки на позитивні сторони масових переходів польсько-чеського кордону рядовими націоналістами з Галичини, але і на труднощі міжнародного характеру, які виникали у зв'язку з цим перед урядом краю.

Таким чином, вітчизняними і зарубіжними істориками проведена чимала робота по дослідженню історії Карпатської України. Зібрано й узагальнено значну кількість історичних джерел і на їх основі показано головні процеси політичного життя Карпатської України в жовтні 1938 року - березні 1939 року. Прийшов час підготувати фундаментальну монографію, в якій би давалася комплексна характеристика міжнародного становища, соціально-

економічних, політичних і культурних процесів у Карпатській Україні наприкінці 30-х років.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938-1939 рр.) //Укр. іст. журн. - 1972. - № 5. -С. 31-40; його ж: Народ за ними не пішов. -Ужгород, 1981; його ж: До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919-1944 рр.) //Культура і побут населення Українських Карпат. Матеріали республіканської наукової конференції. -Ужгород, 1973. -С. 65-73; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 рр. -Львів, 1963; Букович Д. Павутиння омани. - Ужгород, 1974.
2. Білак С.М. Народ за ними не пішов. - С. 173.
3. Там же. -С. 174.
4. Букович Д. Названа праця. - С. 41.
5. Там же.
6. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття. - Ужгород, 1973. - С. 31.
7. Там же.
8. История Украинской ССР в десяти томах. -К., 1984. -Т.7. -С. 557.
9. Историография истории Украинской ССР. -К., 1986. -С. 338.
10. Данилюк Д.Д. Істориографія Закарпаття в новітній час (1917-1985). - Львів, 1987. -С.79.
11. Там же.
12. Пашкевич В. Політичний авантюрист //Зак. правда. -1990. - 6 берез.
13. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. -Ужгород, 1993 -С. 71-74.
14. Українські канадці в історичних зв'язках із землею бабків: до 100-риччя прибуття перших українських поселенців до Канади. -К., 1990. -С.115.
15. Болдижар М. Названа праця. -С. 86.
16. Там же. -С. 93.
17. Там же. -С. 127.
18. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. - Ужгород, 1993; Оланич А.В. Історія Закарпаття: посібник для середньої школи. - Мукачево, 1992. -С. 133-139.
19. Худанюк В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938-1939 роках //Тези наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст.». -Ужгород, 1992.-С. 123-129; Болдижар М. Карпатська Україна //Хуст над Тисою. -Ужгород, 1992.-С. 30-38; Лемак В. Карпатська Січ: тасмне стає явним //Новини Закарпаття. - 1992. -10 листоп.; його ж: Через призму демократії //Хуст над Тисою. -С. 38-43; Божук Г.В., Зігзалов В.О. Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30-50-х роках //В Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. -Київ-Кам'янець-Подільський, 1991. -С. 287-288; Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А. Волошина //Новини Закарпаття. - 1992. - 28 берез.; Якимович Б. Драма Карпатської України. Події 1938-39 рр. на Закарпатті і спроба їх сучасної оцінки //Дзвін. -1990. -№11. -С. 84-87; його ж: Карпатська Україна та її Збройні Сили - Карпатська Січ (1938-1939 рр.) //Шлях перемоги. - 1993. -13 берез.; Задорожний В., Вегеш М. Карпатська Україна у світлі нових документів //Сучасність. -1993. -№4. -С. 62-67; Вегеш М.М., Задорожний В.С. Карпатська Україна в 1938-1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного й політичного розвитку //Укр. іст. журн. - 1995. -№2. -С. 42-51; Нариси історії Закарпаття. -Т.2. -Ужгород, 1995; Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі. - Ужгород, 1996.

20. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України ХХ століття. - К., 1992. - С. 307-318; його ж: Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні // Визвольний шлях. - 1993. - Т. 8. - С. 955-957; його ж: Перший літописець Карпатської України // Твори. - Т. XII. - Вашингтон, 1992. - С. 257-261; його ж: Олег Ольжич // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну. - Випуск 2. - Ужгород, 1996. - С. 101-105; Посисень Г. «Високоповажний пане Меценасе...» // Карпатський край. - 1993. - № 9-11. - С. 35-39 та ін.

21. Ілько В., Вегеш М. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938-1939 роках // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. - Ужгород, 1992. - С. 274-276; Ілько В.І., Вегеш М.М. Преса Східної Галичини про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців в 1938-1939 рр. // Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст.». - С. 42-49; Вегеш М.М. Нелегальні переходи польсько-чеського кордону українцями Східної Галичини в 1938-1939 рр. і реакція польського уряду // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. - Луцьк, 1993. - С. 121-122; його ж: «Наш край назавжди залишиться українським!» // Наука і суспільство. - 1991. - № 12. - С. 26-29; його ж: Солідарність українців Східної Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців (1938-1939) // Сучасність. - 1995. - № 2. - С. 84-90; його ж: Історію не вигадати. До питання про громадсько-політичні взаємини українців Закарпаття і Східної Галичини в 1938-1939 рр. // Карпатська Україна. - 1993. - 18 берез.

22. Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? // Сучасність. - 1992. - № 11. - С. 65.

23. Стерчо П. Карпато-українська держава: з історії визвольної боротьби українців у 1919-1939 роках. - Торонто, 1965; його ж: Національне відродження Карпатської України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. - Париж, 1955. - С. 188-210; його ж: Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр. // Державність. - 1993. - №1. - С. 15-24.

24. Историография истории Украинской ССР. - С.351.

25. Штефан А. Августин Волошин - президент Карпатської України. - Торонто, 1977; Маркусь В. Августин Волошин // Енциклопедія Українознавства. - Т.1. - Львів, 1993. - С. 315.

26. Маркусь В. Названа праця. - С. 315.

27. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини: Книга перша (1918-1939). - Пряшів, 1979; Книга друга (вересень 1938 р. - лютий 1948 р.). - Пряшів, 1985.

28. Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори. - Вашингтон, 1987. - Т. VIII; його ж: Спомини // Твори. - Вашингтон, 1986. - Т. IX.

29. Клочурак С. До волі: спомини. - Нью-Йорк, 1978; Росоха С. Соім Карпатської України. - Львів, 1991; Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. - Прага, 1940; Пугач С. У мадярській тюрмі (спомини молодого в'язня). - Нью-Йорк, 1984; Химинель Ю. Мої спостереження із Закарпаття. - Нью-Йорк, 1984; Штефан А. За правду і волю: спомини і дещо з історії Карпатської України. - Кн. перша. - Торонто, 1973; Кн. друга. - Торонто, 1981; Карпатська Україна в боротьбі. - Відень, 1939; Шандор В. Карпатська Україна між двома світовими війнами. - Торонто, 1970; його ж: Спомини. - Т.І. - Ужгород, 1996; Сарвадій П. Змова проти уряду Карпатської України. - Карпатський Союз, 1984.

30. Організація Українських Націоналістів. 1929-1954; Книш З. Розбиті Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. - Торонто, 1960; його ж: Ярослав Барановський. - Париж, 1990; Бажанський М. Сюжетні картини з над Срібної Тиси // Календар-альманах «Нового шляху». - Торонто, 1992. - С. 92-94; Пундик Ю. Український націоналізм. - Париж, 1966.